

Чернігів

Чернігова — одне з найдавніших і найкрасивіших міст України.

Попередником сучасного Чернігова стало поселення, яке виникло в останній чверті VII ст. на вершині високої, порослої багатоговіковими дубами (чернами) гори, біля підніжжя якої зливаються воедино води річок Десни та Стрижня. Поступово поселення перетворилося в багате та добре укріплене місто, яке могло на рівних змагатися навіть зі стольним градом Києвом. Недаремно в договорі князя Олега з переможеною ним Візантійською імперією (907 р.) Чернігів названий другим після Києва. Нагадують про ті далекі часи язичницькі кургани, безліч яких збереглися і донині на території міста. Найвідоміші з них у науковому світі «земляні піраміди» — Чорна могила, Гульбище та Безіменний.

У 992 році Чернігів як столиця Чернігово-Сіверської землі стає центром величезної єпархії, до складу якої до 1118 року входили території сучасних Чернігівської, Курської, Тульської, Рязанської, Владимирської, Московської і частково Могильовської та Смоленської областей. У місті, території якого до кінця XXII ст. досягла 200 га, а населення — 20 тис. чоловік, розгортається інтенсивне храмове будівництво. На жаль, багато із зведених тоді церков та соборів не збереглися до нашого часу, але і сьогодні у Чернігові височить 5 храмів XI-XIII ст., що становить 1/4 частину від загальної кількості існуючих пам'яток давньоруської монументальної архітектури.

Як стольний град князівства, кордони якого в період розквіту доходили на північному сході до Мурома, а на півдні включали в себе Тмутаракань (сучасна Тамань), Чернігів мав міцні укріплення, дерев'яні стіни яких неодноразово зупиняли орди войовничих степових сусідів та амбції руських князів. Час стер із лиця землі неприступну Чернігівську фортецю, але зберіг у пам'яті імена та діяння тих, хто зводив її вежі та стіни. Навічно увійшли в історію князі Мстислав Володимирович (1024-1036 рр.), Святослав Ярославич (1054-1073 рр.), Володимир Мономах (1076-1077 рр., 1078-1094 рр.), Давид Святославич (1097-1123 рр.), герой «Слова о полку Ігоревім» чернігівський князь Ігор Святославич (1198-1201 рр.) та

страчений ордою святий князь Михайло Всеволодович (1224-1234 рр.).

У 1239 р. воїни монголо-татарського хана Батия після семиденної облоги штурмом узяли Чернігів. Пограбоване та зруйноване місто, надовго занепадає. До початку XIV ст. розміри та кількість населення Чернігова значно зменшилися. Архієрейська кафедра переводиться в більш безпечну Рязань. Про минулу могутність залишилися тільки спогади. Місто постійно переходить з рук у руки: у 1320 р. його захопили поляки; у 1340 р. воно стає володінням київських князів; на початку 60-х рр. XIV ст. потрапляє під владу Литви, а з 1503 р. на ціле століття стає складовою Московської держави.

За бажанням государя Василя Івановича, який дуже піклувався про укріплення кордонів своїх володінь, у 1531 р. будується нова Чернігівська фортеця, якій судилося витримати не один ворожий натиск.

У 1618 р. за домовленістю між Варшавою та Москвою Чернігів переходить під юрисдикцію Польщі. Король Сигізмунд III у 1623 р. надав йому Магдебурзьке право, що позитивно позначилося на розвитку Чернігова. В цей же час відбувається процес окатоличення місцевого населення. Давні Борисоглібський та Успенський собори перетворюються у костьоли. На початку 1648 р. місто взяти в облогу козаки під проводом старшого сотника Родака, і невдовзі воно вже знаходилося в руках повстанців. У 1649 р. за Зборівським договором Чернігів входить у число міст, підпорядкованих гетьману Богдану Хмельницькому. Утворюється Чернігівський полк. 28 січня 1654 р. чернігівці присягнули на вірність московському царю. На той час у місті проживало всього 1078 жителів.

Відбувається черговий розквіт міста: Чернігів знову стає центром єпархії, відновлюються давні храми та монастирі, зводяться нові церкви та собори. Чернігівський ієрарх Лазар Баранович (1657-1693 рр.) навіть прагнув перенести сюди митрополічу кафедру. Починаючи з 1659 р. тут перебуває царський воевода. У 1782 р. давня столиця Чернігово-Сіверської землі стає центром Чернігівського намісництва, а з 1797 р. — головним містом Малоросійської губернії. Населення збільшується до 4 тис. чоловік. У місті нараховується 35 вітряків та 9 водяних млинів, 8 цегляних заводів, 14 винокурень та невелика кількість інших дрібних підприємств. Більшість жителів займалась сільським господарством.

У 1802 р. створюється Чернігівська губернія. Перша половина XIX ст. стала часом інтенсивного розвитку міста: населення до 1861 р. зростає до 14,5 тис. мешканців; працюють 24 промислові підприємства; збільшується кількість навчальних закладів, готелів та магазинів; будується театр, починає працювати телеграф, видаються газети. Міська влада все більше уваги приділяє розвитку соціальної сфери та комунального господарства. У 1883 р. в Чернігові завершилось будівництво першої черги водопроводу, а в 1894 р. запрацювала перша електростанція. До 1910 р. населення міста сягає 33 тис..

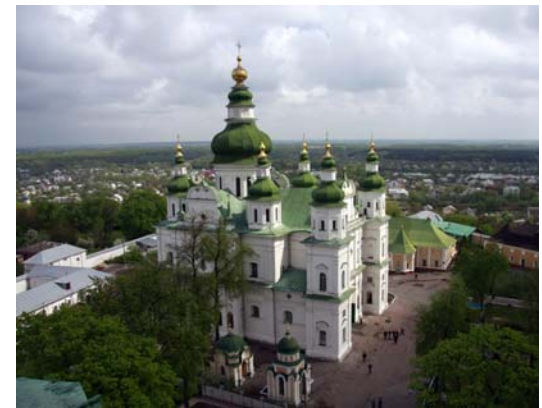
1917-1919 рр. стали для Чернігова, як і для більшості міст Російської імперії, часом революційних потрясінь та громадянської війни.

До 1925 р. Чернігів — центр однойменної губернії, потім — Чернігівського округу. У 1932 р. була утворена Чернігівська область. Поступово розвивається промисловість, кількість населення збільшується до 70 тис. (на 1938 р.).

У роки Великої Вітчизняної війни місто пережило дворічний період фашистської окупації (09.09.1941 р. — 21.09.1943р.). За цей час у Чернігові та його околицях гітлерівці знищили 52435 мирних жителів та військовополонених, спалили 1740 житлових будинків, зруйнували більшу частину промислових підприємств, безліч пам'яток архітектури, музеї та бібліотеки, перетворили в руїни 14 шкіл. Населення Чернігова скоротилося на 2/3.

Сьогодні Чернігів — великий промисловий та культурний центр України, що займає площу 7800 га, на якій проживає близько 300 тис. жителів.

За багатоговіку історію Чернігову неодноразово довелося пережити моменти злету і падіння, але і сьогодні, як і сотні років тому, місцеві мешканці та гості міста мають змогу гуляти по Валу — колишньому чернігівському Дитинцю. Це найдавніша частина міста, його колиска, духовний і, упродовж багатьох століть, адміністративний центр. Невипадково саме тут сконцентрована найбільша кількість історичних споруд та музеїв. Серед них особливе місце займає величний Спаський собор — найдавніший із тих, що збереглися на Русі. Він був закладений на початку 30-х рр. XI століття першим відомим по імені чернігівським князем Мстиславом — сином хрестителя землі Руської Володимира Святославича.

Троїцький собор (XVII ст.)

Розташований поряд Борисоглібський собор — творіння іншого володаря Чернігова, нині канонізованого православного церквою Давида Святославича. Споруджений приблизно у 1123 р. храм був присвячений небесним покровителям роду Ярославичів і перетворився у почесну усыпальницю. У другій половині XVII ст. з північно-західного боку собору, розгортається будівництво мурованої трапезної, над якою у 1700-1702 рр. зводять дзвіницю з церквою Іоанна Богослова (зараз приміщення дирекція заповідника «Чернігів стародавній»).

У 90-х рр. XVII ст. в південно-західній частині Дитинця, біля цитаделі, був збудований гарний мурований будинок — відомий у народі як «Будинок Мазепи». Існує легенда,

що підстаркуватий гетьман ховав у ньому свою юну коханку — хрещену дочку Мотрю Кочубей, прокляту матір'ю за порочний зв'язок з убивцею батька.

Територія сучасного Валу довгий час була найбільш укріпленою частиною Чернігова — його фортецею, тому тут розміщувались і церкви, і адміністративні будівлі, і житлові будинки, і базари, навіть кладовища. До теперішнього часу зберігся палац архієпископа, збудований у 1780 р. (зараз у ньому розміщується обласний архів). Коли у 1780 р. Чернігівську фортецю скасували, оборонні вали зрили, а на їх місці розбили бульвари (звідси і назва Вал), місто одержало можливість розвиватися ушир. З території Валу перенесли базар, кладовище та в'язницю. На початку XIX ст. збудували будинок губернатора, переданий незабаром чоловічій гімназії (зараз тут обласний історичний музей імені В. В. Тарновського). У цей же період здійснюється ремонт архієпископського палацу з метою розміщення в ньому різних губернських організацій, будується поштова станція (нині приміщення «Укрінбанку»).

У 1899 р. поряд з чоловічою гімназією звели двоповерхову жіночу (зараз художній музей), а біля них влаштували Гімназійний сквер, в центрі якого у 1900 р. поставили бронзове погруддя О.С. Пушкіну. Є на Валу ще один пам'ятник — Т.Г. Шевченку. Обидва великі поети відвідували Чернігів і, безперечно, гуляли тінистими алеями тушених скверів та бульварів.

Однією з визначних пам'яток Валу є 12 чавунних гармат, встановлених тут на початку XX ст. Існує легенда, що вони були подаровані місту Петром I на знак визнання героїзму чернігівських козаків, проявленого в боротьбі зі шведськими загарбниками.

Навпроти гармат на високому виступі здійснюється один із найкрасивіших храмів України — церква Св. Катерини. Вона першою зустрічає тих, хто приїздить до міста по київському шосе і є своєрідною «візитною картою» Чернігова. Збудована вона у 1715 р. генеральним обозним козацького війська Я. Ю. Лизогубом в пам'ять про діда — чернігівського полковника Якова Лизогуба та його бойових соратників, які відзначилися у 1696 р. при взятті турецької фортеці Азов, що вважалася неприступною.

З початку XIX ст. і по сьогоднішній день адміністративним і культурним центром Чернігова є Красна площа. Від церкви Св. Катерини до площі веде простора, прикрашена фонтанами Алея Героїв, на якій встановлені пам'ятники Ю. Коцюбинському, В. Примакову, В. Антонову-Овсієнку, героям-ліквідаторам аварії на Чорнобильській АЕС та багатьом іншим. Колись територія Красної площі називалася П'ятницьким polem. Назва походила від храму Св. Параскеви П'ятниці, який знаходиться поряд і збудований ще в кінці XII століття. Із XVII століття при ньому існував жіночий монастир. Проте багато істориків вважають, що монастир цей заснували ще в давньоруські часи.

Сучасний архітектурний ансамбль площі сформувався не одразу. На початку XIX ст. в західній її частині за проектом архітектора А. Карташевського спорудили одноповерховий міський магістрат (зараз тут обласне

Борисоглібський собор (XII ст.)

П'ятницька церква (XII ст.)

Спаський собор (XI ст.)

управління Національного банку України), двоповерховий корпус для губернських установ (сучасне приміщення обласної державної адміністрації), а на перехресті вулиць Шевченка та Кирпоноса (раніше Богоявленська та Олександрівська) у 1860 р. збудували приміщення для першого поліцейського управління (нині це міська прокуратура). У 1912 р. на розі вулиць Магістратської та Олександрівської виріс гарний двоповерховий будинок, збудований спеціально для контори Державного банку (тепер тут розташована Чернігівська міська рада). У 1939 р. на місці військових казарм збудували кінотеатр ім. М. Щорса.

Усі перелічені споруди розміщені навколо скверу ім. М. Попудренка, який було закладено у середині XIX ст. Тоді він називався Театральний, тому що оточував дерев'яну споруду першого чернігівського театру, збудованого у 1853 р. Будівля театру не збереглася до нашого часу, а у 1959 р. на її місці було урочисто відкрито приміщення музично-драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка.

Окрасою міста є також стародавні Євецький та Троїцько-Іллінський монастирі, будівництво яких пов'язане з іменем преподобного Антонія Печерського. В давньоруські часи обидва монастирі знаходилися за межами міських укріплень. Зараз їхні храми та дзвіниці визначають історичну панораму Чернігова. До комплексу Євецького монастиря входять Успенський собор (XII ст.), дзвіниця 1670-1675 рр., келії XVI-XVII ст., Петропавлівська церква XVII ст. та мурована огорожа. До наших днів збереглася єдина дерев'яна споруда козацького часу кінця XVII ст. — будиночок Феодосія Углицького.

Поруч з Євецьким монастирем здійснюється один із найвідоміших давньоруських язичницьких курганів — «Чорна могила». За переказами під ним похований засновник Чернігова князь Чорний. Проте, як показали розкопки, здійснені у 1872-1873 рр. професором Д.Я. Самковасовим, насипаний курган у 60-х рр. X ст., коли місто уже давно існувало.

Архітектурний ансамбль Троїцько-Іллінського монастиря займає найвищу ділянку міського ландшафту — Болдину гору. Назва її походить від давньоруського «болд», що означає дуб, і вперше згадується у літописі 1074 р.. У давнину монастир був печерним і розміщувався на терасах та в схилах глибокого яру, поряд з давнім язичницьким могильником, який і сьогодні налічує більше 200 насипів. Серед них — кургани «Безіменний» та «Гульбище». (Історики припускають, що в дохристиянські часи на Болдиній горі було капище Перуна.) Згодом, у першій половині XII ст., поряд з ним звели одноглаву Іллінську церкву, яка в перебудованому вигляді збереглася і до наших днів. Поряд з нею вхід у знамениті Антонієві печери, до складу 350-метрового комплексу яких входять храми та інші приміщення, викопані в різні історичні періоди — від XI до XIX століття.

В останній чверті XVII ст. із західного боку від Іллінської церкви почали зводити архітектурний комплекс, до складу якого, крім Троїцького собору (1695 р.), увійшли трапезна, Введенська церква (1677 — 1679 рр.), дзвіниця (1775р.), келії та двоповерховий будинок настоятеля, а також цегляна огорожа з вежами XVII-XIX ст.

Троїцький собор служить зараз як парафіяльний храм, а на території монастиря знаходиться єпархіяльне управління Української православної церкви. Довгий час монастир був престижним некрополем, на його території знайшли вічний спокій чернігівські ієрархи, державні діячі та діячі культури, представники знатних родів. Головні святині монастиря — чудотворна ікона Еллінської Божої Матері, а також святі мощі Феодосія Углицького та Лаврентія.

З вершини Болдиної гори добре видно панораму давньої частини Чернігова та Святий гай, де, за переказами, у 992 р. прийняли хрещення жителі міста Чернігова. Ця паркова зона є улюбленим місцем відпочинку місцевих мешканців та гостей міста.